

Tráth dá raibh i Londain ...

Mícheál ar dheis agus comrádaí leis, iad gléasta go fíorghálanta agus iad ag léamh an *Chlaidhimh Solais* in éineacht le cara eile nach raibh mórán spéise aige i gcúrsaí nuachta de réir cosúlachta!

maidhc mhicil teada

Ruaidhri Ó Tuairisg

Siad muintir mo bhaile féin, baile fearainn an Locháin Bhig, a chuala mé ag trácht ar Mhaidhc Mhicil Teada, nó Mícheál Breathnach, an chéad uair. Go deimhin ní iontas an-mhór é sin mar rugadh Mícheál ar an Lochán Beag. Rud eile a bhí spéisiúil domsa gurbh é Pádhraig Ruadaí, mo shean-athair, an “Pádhraig” atá luaite ag Mícheál ina scéal “Seilg na Meán Oíche.”⁽¹⁾

Mar a dúirt mé, rugadh Mícheál Breathnach as an Lochán Beag, tuairim sé mhíle dhéag as Gaillimh, siar bóthar Chois Fharraige ar an 16ú lá de Mhéan Fómhair, 1881. Micil Teada a tugadh ar a athair agus Saile Ní Fhinneadha ar a mháthair. B’as an gceantar seo an bheirt acu. Chaith Micil Teada tamall i Meiriceá ach is sa mbaile a phós sé. Ag plé le cladach agus garraí a chaith sé a shaol, cosúil le chuile dhuine eile sa gceantar. Bhí ceathrar dearthár ag Mícheál – Peaits, Seán, Cóil, Joe agus ceathrar deirfiúr – Saile, Máire, Bríd agus Nóra.

Chuaigh Mícheál ag Scoil Náisiúnta an Chnoic, Scoil Sailearna, chaith sé cúig bhliana déag sa scoil seo, na cúig bhliana deireanacha mar “Monitor” nó múinteoir cúnta. I scrúdú a rinne sé le haghaidh na múinteoireachta fuair sé 98% de na marcanna.

Nuair a bhí sé ag obair mar “Monitor” chuir sé fios ar leabhra éigin go Bleá Cliath. Nuair a tháinig siad ar ais bhí páipéar timpeall orthu ar a raibh teanga aisteach mar a cheap Mícheál. Cuir sé ceist ar an múinteoir, Mícheál Ó Maicín, ar Gearmáinis, Gréigis nó Arabais í an teanga sin. Dúirt Ó Maicín gur Ghaeilge í. D’fhoghlaim Mícheál go díograiseach lena scríobh agus a léamh.

Trí bliana ina dhiaidh sin, ar an 29ú lá d’Iúil, 1901⁽²⁾ chuir sé isteach ar phost mar Rúnaí i gConradh na Gaeilge i Londain. Ar an 29ú lá de Mhéan Fómhair 1901 d’imigh sé, mar a thug sé féin níos deireanaí air, go “Cathair an Cheo”. I Londain bhí sé ag obair ag an gConradh ar feadh an lae. Bhíodh sé ag múineadh Gaeilge san oíche. Chomh maith leis sin feicimid ó thuairiscí as Londain ar an gClaidheamh Solais go mbíodh sé ag glacadh páirt i ndrámáí, i gcoirmeacha ceoil, agus ag tabhairt léachtanna ar fud na cathrach. Deir Liam P O’Riain⁽³⁾ linn gur múinteoir, seanchaí, drámadóir, amhránaí, scéalaí, aithriseoir agus óráidí ab ea Mícheál Breathnach.

Tar éis an méid sin ar fad a bheith déanta aige bhíodh sé ina shuí go dtí an trí agus an ceathair ar maidin ag scríobh “Stair na hÉireann”.⁽⁴⁾ Sa mbliain 1905 fuair sé drochbhabhta fliú. Ceapadh nach mairfeadh sé. Mhol na dochtúirí dó é a thógáil go réidh agus seal a chaitheamh ag Bournemouth – “Cois Fharraige Shasana” mar a thug sé féin air.

An samhradh sin, bunaíodh Coláiste Chonnacht i dTuar Mhic Éadaigh agus toghadh Mícheál ina Ard-

ollamh. Bhí Fraincis, Gearmáinis, Laidin agus beagán Rúisise ar eolas aige faoi seo. Chaith sé trí mhí sa mBeilg, sa bhFrainc agus sa nGearmáin ag déanamh staidéir ar mhodh múinte dhátheangachas.

Chaith sé tamall san Eilbhéis i rith an Gheimhridh 1905/06 mar gheall ar a shláinte.⁽⁵⁾ Ansin a chríochnaigh sé an t-aistriúchán ar *Cnoc na nGabha*.⁽⁶⁾ Sa mbliain 1906 fuair Mícheál post mar mhúinteoir Gaeilge í gColáiste Iarfhilatha i dTuaim ach chlis a shláinte arís air agus thug sé an Eilbhéis air féin in athuair. Tar éis sé mhí a chaitheamh ansin tháinig sé ar ais go Coláiste Chonnacht. Is cosúil go raibh ‘fhios aige nach mairfeadh sé i bhfad eile. Lá amháin ag bádóireacht lena chara Tomás Mac Domhnaill ar Loch Measc bhí Tomás ag caint faoi lá bainise an Bhreathnaigh. Dúirt Mícheál “Ní sheinnfear aon cheol pósta dhomsa go deo – ach ceol caointe mo bháis”.⁽⁷⁾ Chum agus chas Tomás ceol a bháis do Mhícheál ar an bpíob mhór ar Loch Measca an lá sin. Is mar seo a bhí sé:

An lá céanna dúirt Mícheál, “Thoghas féin m’uaigh tá dhá bhliain ó shin. Tá sí faoi thaitneamh na gréine ó dheas, ar ardán álainn sa gCnoc, ar taobh na farraige. Is aoiabhinn liom bheith sínte in aice na trá, an áit a mbead ag éisteacht go Lá an Luain le olagón na dtonn agus caoincheol brónach na mara”.

I mí Deireadh Fómhair 1908, d'fhág sé slán ag a mhuintir agus chuaigh sé go ospidéal i gCros an Araldaigh i mBaile Átha Cliath agus ar an 28ú lá den mhí sin, fuair an eitinn an ceann is fearr air.

Ina uacht ag Seán Mac Einrí⁽⁸⁾ dúirt Mícheál, "Táim lán tsásta le toil Dé ag imeacht as an saol seo dom, agus mo sheirbhís a bheith tugtha ar son na nithe a ghrádhagh mo chroí. Fágaim mo bheannacht ag Conradh na Gaeilge agus ag Coláiste Chonnacht, agus guím gach séan agus gach sonas orthu. Sí mo ghuí dheireanach Dia ag cur sean-Éireann ar bhealach a leasa agus a saoirse".

Ba é Mícheál Breathnach an chéad duine a cuireadh i Reilig an Chnoic, "san gcoirnéal thoir-theas de," mar a deir an file áitiúil Joe Shéamais Sheáin⁽⁹⁾ Ba é Mícheál Soirtéal a rinne an chrois atá ar a uaigh.

Mar Dhuine

In alt ar *The Irish Peasant*⁽¹⁰⁾ tá an méid seo ráite: "..... *Passing through Lochán Beag, near Spiddal, he (Tomás Ó Coinceanainn) met a genial, bright-faced boy, Whom he saluted of course in Irish. The boy answered in a trill of Irish that charmed the heart of Tomás. There was a rare seanchus between the twain on the old roadside. No, the boy had not heard of the Gaelic League and it struck him as curious that there was any need for a society to preserve Irish.....*".

Is dóigh gurbh é seo an chéad uair a casadh aon duine de lucht na hathbheochana ar Mhícheál Breathnach. Chuile áit a bhfuil cur síos ar a phearsantacht baintear úsáid as focla mar "genial", "croíúil", "gealgháireach". Deir Tomás Mac Domhnaill faoi⁽¹¹⁾: "Ba léir dom a éadan uasal, éirimeach agus a shúile donna, gradhmhara faoi mheangadh gáire an bhun-charthannais.....". Deir Tomás freisin go raibh "tréithe míne uaisle ag baint leis i gcónaí thar bhuachaillí óga eile dhá leithéid".

Bhí tóir aige i gcónaí ar an léann. Dúirt seanbhean liom atá básaithe anois, Bid Bheartla Uí Chualáin, go bhfaca sí é ag léamh an pháipéir go minic do sheanóirí na háite. Is cosúil go mbíodh sé ag siúl cois na farraige go minic ag léamh. Molann sé an léitheoireacht go minic agus in áit eile – *An Connachtach*⁽¹²⁾ – deir sé linn muid féin a chosaint leis an gClaidheamh (*An Claidheamh Solais*).

Bhí an-tóir aige ar an seanchas agus ar an bhFiannaíocht. Tá go leor tagairtí dóibh seo ina chuid scríbhinní. San alt a lua mé cheana ar *The Irish Peasant*, tá an méid seo: "He described the nights and the gala gatherings with such glow and raciness that Tomas began to think that Fionn and Oisín and all the Fianna were still living in Cois Fharraige".

Níl mórán ar eolas againn anois faoi óige Mhíchíl Bhreathnaigh mura ndéarfadh tú liom gur óige ar fad a bhí aige. Insíonn Mícheál dúinn in alt in *Irisleabhar na Gaeilge*⁽¹³⁾ faoin gcéad lá ar mealladh é ón scoil. Fiú amháin an uair sin, shílfeá nach mórán fonn a bhí air fanacht ón scoil cé nach raibh sé ach seacht nó ocht de bhlianta ach chuir na buachaillí eile faoi ndeara dó imeacht leo.

I litir a scríobh sé chuig an gClaidheamh Solais ar an 21ú Meán Fómhair, 1901, deir sé go bhfuil sé ag léamh

Gaeilge anois le trí mhí agus go bhfuil beirt eile as an mbaile a léann *An Claidheamh* in éineacht leis chuile Shatharn. Bhain sé duais amach in Oireachtas na bliana 1903 le píosa *Cuan na Mara agus a Mhuintir*⁽¹⁴⁾. Labhraíonn sé anseo arís ar na hoícheanta taithneamhacha áirneáin a bhíodh acu i gCois Fharraige.

Bhí grá an-mhór aige d'Éirinn agus don Ghaeilge. Tá sé seo le feiceáil i chuile rud a dúirt sé agus a scríobh sé, fiú amháin ina uacht atá luaite cheana agam. Anois i laethanta na ciniciúlachta seo atá againn déarfadh tú go ndeachaigh sé rófhada ag caint ar *Oilean na Naomh agus na nOllamh*, "talamh ghlas ársa na hÉireann", "teanga Bhríde agus Naomh Pádraig", "an teanga bhinn mhilis" agus go leor rudaí eile mar seo. Ach i dtús an chéid seo, nuair a bhí Conradh na Gaeilge sa gliabhán fós ní dóigh liom go raibh an blas céanna ar na leaganacha cainte sin.

Agus é ag tabhairt óráide uaidh⁽¹⁵⁾ i dTuar Mhic Éadaigh sa mbliain 1905, dúirt Mícheál ".....Deirimise gurbh í teanga tíre an cosantóir is láidre, is éifeachtaigh agus is treise in aghaidh an námhad. Gan a teanga féin ní féidir le tír croí slán folláin a bheith aici, ná croí glan gléigeal ach an oiread. Agus an tír a bhfuil a croí fabhtach, tá an bás i ndán di de bhuíochas den tsaoil agus tá sí i ngar d'á bheith i ndeireadh na déithe. An tír atá gan a teanga ar leith féin - an tír 'na bhfuil teanga an chreachadóra agus an scriosadóra fá mheas agus a seanteanga féin fá dí-mheas agus fá chois - Dia go bhfóire Sé uirthi....."⁽¹⁶⁾

I litreacha a scríobh sé as Londain cosúil le ceann chuig an gClaidheamh Solais, tá a chroí ag pléascadh le ríméad faoin méid daoine atá ag foghlaim na Gaeilge. In altanna a scríobh sé ar *An Connachtach*, tá a ghrá tíre le feiceáil go soiléir. Tá sé le feiceáil sna haltanna a scríobh sé ag an gClaidheamh Solais as Londain, ag cur síos ar rudaí mar cheist na Talún.⁽¹⁷⁾ Tá sé le feiceáil i bpíosaí filíochta a scríobh sé, cosúil le:

Éire agus a Cuid Deoraithe⁽¹⁸⁾ agus *Dá mbeinn im' Fhile*⁽¹⁹⁾.

Ina chuid scríbhinní tá tagairt déanta do rudaí eile seachas tír agus teanga. Labhraíonn sé ar thionsclaíocht, ar fheilméireacht, ar oideachas, ar imirce, ar an óige, ar Chreideamh, ar mhúinteoireacht, ar pholaitíocht, ar litríocht, ar an ól agus ar ábhair eile.

Bhí an-mheas air mar mhúinteoir agus mar Ard-ollamh nuair a bhí sé i dTuar Mhic Éadaigh. Bhronn a chuid scoláirí uaireadóir óir mar bhronntanas air. Ba é an chéad mhúinteoir é in Éirinn a bhain úsáid as modh múinteoireachta "*Les formes Articles*" as an mBeilg. Sraith pictiúir a bhí anseo.

Ag scríobh faoi Mhíchéal, dúirt Elizabeth Devine⁽²⁰⁾ in alt, *The Connacht Irish College*: "Their leader is a second Emmett with Emmett's fiery zeal and none of Emmett's rashness ... Mícheál with his old boyish enthusiasm and bright personality but with a strangely attenuated frame, hollow cheeks, and eyes unnaturally brilliant."

Bhí Tuar Mhic Éadaigh cosúil le "residential university": "Here we have Newman's idea of a University carried out on a broader and more natural basis than he ever dreamed of. Here we realise that books are merely an artificial and second hand object of study and that the proper study of mankind is man".

In alt ar *The Irish Peasant*⁽²¹⁾ deirtear, “Mícheál is full of the freshness, the romance, the dreams, and the blitheness of the Gael. He makes Irish teaching almost as interesting as 8S poetry. He is master of as many tales and poems as an ancient seanchaí. He writes as easily as a river runs to the sea. And he has all the charm of the unspoiled Gael”.

Timpeall an ama seo (1905), scríobhadh altanna faoi Mhícheál sna páipéir nuachta mar an *Western People*, “Ní fhéadfaí a shárú de ollamh a fháil ... Sé Goldsmith na Gaeilge é.” Dúirt an *Sligo Champion* nach é amháin go raibh a chuid múinteoireacht go hálainn, ach go raibh a bhéasa agus a phearsantacht thar aon áireamh agus go raibh draíocht faoi leith ann”.

Dúirt Liam Gaelach Ó Domhnaill sa *gClaidheamh Solais* gur dhúirt scoláire de chuid Mhíchil go raibh grá acu go léir dó, go raibh bealach dá chuid féin aige agus go raibh draíocht ins an gcaoi a múineann sé Gaeilge.

Agus dúirt scoláire eile leis san *Western People*: “Tá Mícheál Breathnach dár dteagasc, agus mo chreach, sé an múinteoir é. Tá sé lách geanúil agus é lán toiltineach ar a dhícheall a dhéanamh sa gcúis. Deirim nach féidir múinteoir níos deise ná é d’fháil, agus is ábhar só agus misní do fhear ar bith atá ag foghlaim na Gaeilge a bheith faoi na stiúradh”.

Nuair a thagadh sé abhaile ar saoire bhíodh Mícheál ag caint leis na páistí ag geata na scoile. Bhíodh a shuíl dírithe ar rudaí a bhíodh ag tarlú sa mbaile (nó nach raibh ag tarlú) mar atá léirithe sna línte seo faoi chomharsa béal dorais leis nach raibh aon mhuirín air:

“Mac an Rí, a chlis san oíche
‘S an Caolach, fear na paghe”

agus arís ag scríobh píosa faoi chnap mór feamainne
“An Buimiléad” a bhí ag imeacht ar bharr na farraige
“Sé Séamus Beag, an fireannach is fearr atá san áit seo,

Chaith sé Ard na Fearsaíde mar chaithfeadh
capall rása”

Bhí Mícheál an-nádúrtha í gcónaí agus bhí an-ghean ag muintir na háite air cé nach mba “gnáthdhuine” anois é cosúil leo féin. Dúirt an scoláire cáiliúil Julius Pokorny⁽²²⁾ i litir chuig an Dr. Mac Einrí tamall gearr tar éis bháis Mhíchil: “He was the true prototype of an Irish Gael, with his winning personality, his great hospitable mind, and his ardent most unselfish love for his native land and native tongue.”

Agus níos faide síos “... because it was his lips that taught me the first words of the modern language, because to him I owe what I know of Irish sounds and idioms and as I have made the study of Celtic the aim of my life, I can never forget him.”

Cuireadh ocht gcaoineadh ar a laghad i gcló tar éis a bháis. Tá cuid acu le fáil sa *gClaidheamh Solais – A Rí na nGrásta nach cráite an scéal dúinn*,⁽²³⁾ le Pilib Ua Ualdrain. Is dubhach an saoghal ‘gainn⁽²⁴⁾ le Brian na Banban. Scríobh Joe Shéamais Sheáin Mac Donnchadha as Cois Fharraige, Nuair a shiúilimse isteach i reilig Chois Fharraige.⁽²⁵⁾

Scríobh an tAth. Padhraig Ó Duinnín dán *Caoineadh do Mícheál Breathnach*⁽²⁶⁾ agus is é seo an dán is suimiúla mar tá foirm *Chaoineadh Airt Uí Laoghaire* air.

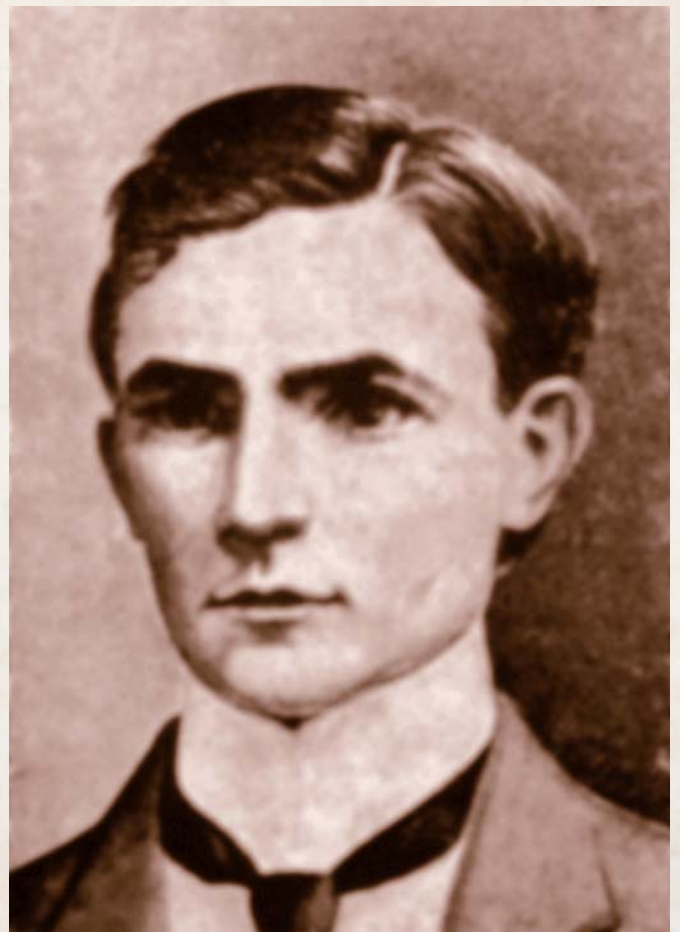
“Mo ghrá is mo chara thú,
Is ba mór an mhaise thú
Ag teacht abhaile chugainn,
Anall thar farraige.
Is do Ghaeilge bhlasta agat,
Gan cáim gan camachlis,
Ar bharr do theangan tiugh,
Cé gur luaith do leagadh thú,
Is do buaineadh tathac neirt
Is siúl is seasamh díot
A mhuirín m’anma.....”

Tá céad dó dhéag líne sa bpíosa.

Ag tús an chéid seo bhí tuairim fiche cúig teach idir Bóithrín Bharr an Chlaí agus Bóithrín na mBeairics. Níl aon duine ina chónaí i dteach ansin inniu. Tá leacht tógtha ar láthair an tí anois. (*Féach léaráid ag deireadh an tráchtais, lch. 12.*)

A Shaothar

Bhí galar uafásach ar Ghaeil ag tús an chéid seo, a bheith ag scríobh faoi ainmneacha cleite agus faraor géar bhí an galar seo ag baint le Mícheál freisin. Tá sé an-deacair a dhéanamh amach céard a scríobh daoine áirithe go háithrid nuair a bhí cúpla ainm cleite acu mar a bhí ag Mícheál. Is é “Cois Fharraige” an ceann is coitianta a d’úsáid sé ach bhain sé úsáid as ainmneacha cosúil le “An Matal”, “An Sruthán Buí”, “Tulach a’ Leathair”, “Bun an tSrutha”, “Inistíomáineach”, agus b’fhéidir níos mó. Cuid acu seo cosúil le “Tulach a’ Leathair”, “An Sruthán Buí”, “Bun an tSrutha” ní dóigh go mbeadh

‘fhios anois ag mórán cé a bhain úsáid astu ach amháin ag duine a mbeadh an-eolas ar cheantar an Locháin Bhig aige.

Deir daoine nár scríobh Mícheál Breathnach an oiread sin agus is fíor sin ar bhealach amháin, ach nuair a smaoiníonn tú nár thosaigh sé ag scríobh go dtí go raibh sé tuairim bliain is fiche d’aois agus go bhfuair sé bás agus gan é ach seacht mbliana fichead is mór an méid a rinne sé.

Stair na hÉireann⁽²⁷⁾

Scríobh Mícheál an leabhar seo nuair a bhí sé i Londain. Deir go leor daoine gurbh é a chriog é ar dtús. Bhíodh lá agus oíche oibre déanta aige agus é dá scríobh. Tá trí chuid sa leabhar agus tá foclóir leis. Tá cur síos i gcuid 1 ó thús aimsire go teacht na Normannach. Tá leaganacha mar “deir an tseanchais”, agus “deirtear linn” go minic aige. Níl aon trácht ar na foinsí staire a bhí aige cé is móide de “Foras Feasa ar Éirinn”. Ní dócha go mbeadh staraithe an-sásta leis an modh seo inniu. Ach séard a bhí faoi Mícheál a dhéanamh, inseacht scéalaíochtúil a thabhairt ar scéal na hÉireann.

Ag caint faoi Chlanna Mílidh, deir sé “Ghluais leo ón Spáinn i ndeich gcinn fhichead de longaibh”. Faoi bhFiannaíocht, “Tá daoine ag rá gur scéalta iad ar fad ach ní dóigh sin. Molaim do gach Gaeilgeoir óg iad a léamh”. Faoi na Lochlannaigh deir sé gur easpa aontachta a chaill an lá go minic do na Gaeil “Faraor sin é a chreach iad go minic ó shin freisin”. Nó mar a deir Aodhagán Ó Rathaille ina dhán *Créachta Chrích Fódla*, “Gan ceangal le chéile ach réabadh rinn-scórnach do tharraing ar Éirinn fraoch an Rí chomhachtaigh”.

Tá suim Mhíchil san scéalaíocht le feiceáil nuair a chuireann sé síos ar eachtraí cosúil le Cath Chluain Tarbh. “Ach dá laige é (Murchadha) beireann leis an gciotóg ar an Lochlannach agus tugann chun talún é”. “Bhí Cath Chluain Tarbh ar cheann de na cathaibh ab uafásaigh a tugadh ariamh”. Agus an nóta beag gleoite seo faoi na Normannaigh: “Ní raibh an luasgán lathaigh le fáil sa tír go dtí tuairim na haimsire ar thosaigh an Normannach ag iarraidh Éire a bhaint amach”.

I gcuid 11, amach go Teitheadh na nIarlaí tá mórán den leagan amach céanna: “An gleacaí Mac Murchadha”, “an brathadóir Mac Murchadha, agus deirtear gur uafásach an bás a fuair sé”. Tá leaganacha tíorúla Chois Fharraige aige mar atá nuair a labhraíonn sé ar “De Mapas”, an fear a mharaigh Edward Bruce: “Níor fágadh deor ann féin”. Arís tá láithreach na scéalaíochta aige go minic “beireann sé (Tomás an tSoda) ar a chlaideamh agus caitheann ar an mbord é”. Bhí an-mheas ag Mícheál ar Sheán an Díomais ach ní raibh sé gan locht: “Ba bheag a shuim i gcuing an phósta agus ba bheag aige a briseadh. D’fhág sin smál ar a ainm nach scarfaidh leis”.

I gcuid 111, anuas go Conradh na Gaeilge, tá na lochtanna is mó ó thaobh scríobh na staire de. Tá tréimhsí fada sh. 1615 - 1649 agus ó 1652 - 1685 gan tada ráite fúthu. Ach ina leaba sin tá píosaí móra ag cur síos ar chathanna - An Bhóinn, Luimneach, Baile an Fhaoitigh. Ní raibh i gCromail ach “dearg bhithiúnach”. Bhí drochmheas aige ar Pharlaimint Ghrattan. “Bhí go leor Sasanach ann, níos measa b’fhéidir ná na Seoiníní

atá ar an saol anois”. Ní raibh sé an-sásta le Ó Conaill ach an oiread mar gheall ar an nGaeilge. Ag críochnú suas dó, tugann sé an-mholadh ar fad do Chonradh na Gaeilge.

Is dóigh gurbh é seo an chéad leabhar staire a scríobhadh i nGaeilge go bhféadfadh páistí scoile é a úsáid agus is dóigh liom go mbeadh sé suimiúil soléite dóibh. Ní féidir a rá anois ar ndóigh gur obair oibiachtúil í. Tá dearcadh Mhíchil ar fad le feiceáil sa leabhar. Tá an leabhar suimiúil freisin mar go bhfuil Gaeilge Chois Fharraige le fáil inti.

Cnoc na nGabha⁽²⁸⁾

Bhí an-mheas ag Mícheál Breathnach ar Charles Kickham. Ina réamhrá ag Mícheál sa leabhar *Cnoc na nGabha* ar aistriú é ar *Knocknagow or The Homes of Tipperary* le Charles Kickham⁽²⁹⁾ deir sé: “Go ndéana Dia trócaire ar d’anam, a Chathail Cicham. Ghradhaigh tú do thír dhúchais ó dhoimhneacht do chroí.” In áit eile sa réamhrá, deir sé go raibh “an-eolas agat ar do mhuintir agus grá...” agus ba “fear deamhóideach agus togha Caitlicigh” é Charles.

Ach ina dhiaidh sin agus uile ní spóirt ar bith tabhairt faoi leabhar ina bhfuil 602 leathanach agus gan aon leabhar eile aistrithe agat roimhe sin. Ach mar a deir Mícheál, “ba mhaith liom é a dhéanamh mar thaithnigh an scéal liom. Níl aon scéal eile is feiliúnaigh ann le Gaeilge a chur air. Bhí fonn orm freisin mar gheall ar an té a scríobh é”.

Cén saghas aistriú a bhí i gceist ag Mícheál. Deir sé san réamhrá, “Ba mhaith liom é a bheith cosúil le scéal Gaeilge as an nua, agus craiceann agus snas na Gaeilge a bheith air”. Deir sé freisin, “Níor leanas ródhlúth an Béarla”.

Maidir leis an méid seo thuas luaite is fíor gur éirigh leis go han-mhaith sa méid a chur sé roimhe. Ach leanann sé an scéal go han-dlúth ar feadh tamaill suas go dtí tuairim Caibidil XIV. Fiú amháin is mar a chéile na haltanna i mBéarla agus i nGaeilge. Fanann sé an-ghar ar fad don leagan Béarla i dtús an leabhair ach ina dhiaidh sin féin níl Béarlachas ar bith le feiceáil.

“I’ll bring you to hunt the wren”

“Siúil uait in éindigh liom ag fiach an dreoilín”.

“The peasant’s name was Donovan”

“-Ó Donnabháin ba sloinne dó”

“The kettle was just beginning to join its song to the song of the old linnet”

“Bhí an túlán ag cur a chraicinn de ar an tine”.

Anseo agus ansiúd cuireann sé isteach línte filíochta nach bhfuil sa mbuntéacs. Mar shampla ag cur síos ar Ghráinne Ní Chadhla

“ Bhí luisne ‘na leaca mar rós

“S éadtrom aerach bhí a croí”.

In áiteacha eile fágann sé píosa filíochta ar lár agus in áiteacha eile fós is breá a éiríonn leis filíocht a chumadh mar aistriú ar phíosa i mBéarla.

“ Now, if I am indeed a bard
Immortal song, uncrowned, untarred
Though gold and friends, and rivals guard
Shall win thee, spite of Fate, Jessie”.

Deir Mícheál:

“ Más bard go fíor tá ionam féin
Dánta áilne cumfaidh mé,
A thuillfeas dom grá mo chléibh
‘S a gheobhas dom féin mo mhúirnín”.

Rud an-bhreá faoin leabhar, go háithrid nuair a chuimhníonn tú go raibh argóint mhór “caint na ndaoine versus stíl chlasaiceach” ar siúl an uair sin, go bhfuil Gaeilge Chonamara ag réabadh amach as. Ag féachaint siar arís ar réamhrá Mhíchl deir sé: “Tá foclaí ann atá le fáil i gCois Fharraige agus Conamara agus nach bhfuil in aon fhoclóir atá le fáil”. Agus arís, “tá corr-leagan ann nach bhfuil in úsáid ag go leor”.

Ar ndóigh tá foclóir ag deireadh gach coda agus cora cainte. “ Baineann sé as ‘sna fásgaí,” “de mhaol a mainge”, “dheamhan steár aige”, “ceróch bean atáir a fháil”, “ bhíodar chomh mór le chéile de réir cosúlachta ‘s bheadh gearán bán agus coca féir”, agus focla mar: “Spallaíocht”, “Splíontaíocht”, “Spreangaide”, “Ciomach”, “Seaneire”, “Geampa”, srl.

Bhí nós ag Mícheál aistriú a dhéanamh ar ainmneacha cosúil le “Westminster”, “Longfellow, srl. – nós a bhí coitianta ag an am. Thug sé “sithmhaoir” ar phóilíní an R.I.C., rud atá ag Pádhraig Ó Conaire in *Deoraíocht* agus áiteacha eile. Tá cúpla áit, agus ní dóigh liom go n-éiríonn le Mícheál an t-atmasféar céanna a thabhairt leis agus atá ag Kickham. Mar shampla, ag cur síos ar an áit ar thit an chruach fhéir ar Mhatt. Faoin gcruach fhéir féin deir sé: “Bhí sí leathan sa gconabhlach acht caol iosgadach agus thug sí uaithi as a híocht sa deire”.

Pointe beag eile atá suimiúil, go gcuireann Mícheál Matt ag bun an choca ag tarraingt an fhéir, áit a gcuireann Kickham Matt ar bharr an choca ag gearradh an fhéir le scian. Ní dóigh go bhfaca Mícheál féar dá ghearradh a riamh le scian agus mar sin cloíonn sé leis an rud a rinne sé féin go minic. Níl an tragóid agus an t-áthas atá ag Kickham le fáil ag Mícheál Breathnach anseo.

Ag tarraingt ag dheireadh an leabhair, fágann Mícheál amach roinnt mhaith línte anseo agus ansiúd cé nach mbaineann siad ón scéal, go háithrid sa gcaibidil deiridh. Tá Mícheál i bhfad níos nimhní anseo i gcoinne “cam-dhlíthe Shasana agus na tiarnaí talún gallda” ná mar atá Kickham. Deir sé freisin: “Tá go leor den talamh a bhí i seilbh muintir an bhaile lá den tsaoil ag cothú bullán le haghaidh an scriosadóra anois”.

Tá an tuairim agam go raibh Mícheál ag eirí tuirseach den leabhar mar ghiorraigh sé go mor é as a dheireadh i gcomparáid le leagan Kickham. Deir eagarthóir an *Chlaidhimh Solais*⁽³⁰⁾ faoi *Chnoc na nGabha* gurbh é, “...the vastest storehouse of untarnished Irish idiom that has been gathered together in our time”. B’fhéidir go bhfuil beagán den áibhéil anseo, ach cinnte

is fiú breathnú ar an leabhar arís mar gheall ar an stór breá focal agus an chaint bheo nádúrtha atá le fáil ann.

Dúirt Pádraig Mac Piarais faoin aistriúchán seo gur thug Mícheál leis nádúir an bhunleabhair ach ní raibh Torna chomh sásta sin leis.⁽³¹⁾ Dúirt sé go raibh Mícheál beagán ró-Chois-Fharraigeach agus nach raibh a dhóthain difríochta idir an comhrá agus an cur síos. Ach b’fhéidir nach raibh sé sách Muimhneach do Thorna.

Seilg i Measc na nAlp⁽³²⁾

Tháinig an leabhrán seo amach ar dtús i *Scríbhinní Mhíchil Bhreathnaigh*⁽³³⁾ agus arís mar leabhrán ann féin sa mbliain 1917. B’éigin do Mhícheál dul go dtí an Eilbhéis mar gheall ar a shláinte sa mbliain 1905. Nuair a bhí sé anseo bhí sé ag aistriú *Cnoc na nGabha*. Is anseo freisin a scríobh sé *Seilg i Measc na nAlp*. Sular tháinig sé amach i bhfoirm leabhráin foilsíodh é ar an *gClaidheamh Solais*.⁽³⁴⁾

Níl ann ach 31 leathanach agus is cur síos é ar aon lá amháin a chaith sé i measc na nAlp. Tosaíonn sé ar dtús ag dul siar ar “bhóithrín na smaointe” – laethanta a óige in Éirinn agus “i gCathair an Cheo”. Ach níl anseo ach “leathbhord as an tslí”. Ansin casann sé arais ar na hAlpa. Baineann sé úsáid go minic as téarmaí bádóireachta – “casfaimid stiúir na cuimhne”, “ceanglóimid an scód mór a bhí ligthe le gaoth”. Tugann sé isteach leaganacha as an bhFiannaíocht, “seolta móra bocóideacha, bacóideacha”.

Feicimid go bhfuil an-bhród air de bhrí go bhfuil Gaeilge aige, mar nuair atá deichniúr acu ag dul ar an turas ó Leysin (nó Léisín mar a deir sé féin) go *Les Diablerets* agus chuile dhuine agus a theanga féin aige, deir seisean, “An modh díreach go deo”, - leathfhocal atá coitianta go maith i gceantar an Locháin Bhig fós. Insíonn sé dúinn faoin turas seo ins na “traineau” agus “les luges” ar bharr an tsneachta”.

Is breá go deo an cur síos atá aige i gcaibidil 3 ar an sneachta;⁽³⁵⁾ “Sneachta! Sneachta ar gach taobh! Sneachta ar na cnocaibh ó bhun go barr. Fiacla sneachta i stramhasaibh na nAlp. Mullaigh caola géara sneachta ar na beanna. Sneachta ‘sna gleannta doimhne. Sneachta ar na hailltreacha arda. Coillte móra fá bhratachaí sneachta. Crainnte ag lúbadh fá ualaigh ghléigeala. A ngéaga fá chultachaí fuara geala. A mbuin ‘s is a mbarra dhá bpréachaidh i dtaobh na gcnoc. Puill ‘s scailpreacha ag cur thar maoil. Uachaiseacha móra líonta go béal. Airde sneachta ar dhíon gach dorais. Sconnsaí sneachta i leathtaobh gach casáin. Agus an talamh cothrom ar nós trá móire sneachta gan cloch gan crann – chomh mín le scáthán!”⁽³⁶⁾

Tá an-chur síos aige freisin ar na sléibhte agus na radharcanna eile. Insíonn sé dúinn faoi na cineálacha daoine a bhí bailithe le chéile ag ceann cúrsa san áit a raibh rásaí na mbob-sleigh le tosaí. “Bhí daoine móra agus daoine beaga ann; daoine ramhra agus daoine caite; daigéid theanna agus séaclaí claoite; béinneacha sé troithe go leith agus feithidí beaga bídeacha. Bhí fir ann a bhí hocht gclocha déag meáchain nó os a chionn; agus daoine a raibh a gcnámha trí na gcaicne ar easba feola. Bhí daoine giorr-análacha go fairsing ann; daoine gan mórán croí ná misnigh; daoine ar bheagán nirt; daoine

gan go leor lúthaid; daoine duairceacha crosta agus daoine suaireacha aeracha. Bhí filí ann agus a gcuid gruaige go guailne leo agus an fhilíocht ar lasadh 'na súile – ach deir na daoine aeracha gur comhartha eadtroimeachta é!"⁽³⁷⁾

Cuireann sé síos ar na rásaí seo agus cuireann an *bob-sleigh* an churach i gCois Fharraige i gcuimhne dó. Tugann sé an-dearcadh dúinn ar na *glaciers* – "Tá spiacáin mhóra leice oighre, agus goib fhada ghéara 'na chonabhlach agus snáthadaí móra fiche troigh ar fad, b'fhéidir ag sileadh as."⁽³⁸⁾ Arís ag féachaint síos sa ngleann dó feiceann sé "*le mer de brouillard*." Tá an gleann ag líonadh le ceo mar bheadh taoile tuile ann.

I bpíosa a scríobh an Dr. Pádhraig Ó Finneadha⁽³⁹⁾ faoi Mícheál Breathnach, deir sé gur fhág uaigneas na farraige agus na sléibhte rian ar an méid a scríobh Mícheál agus go bhfuil sé seo soiléir nuair a léann tú *Seilg i Measc na nAlp*." Deir sé gur fealsamh Críostaí é Mícheál cosúil le Francis Thompson. "Míle altú leatsa, a Rí na Glóire, a chruthaigh an ghrian, an ghealach agus na réalta agus a thug dúinn ailneacht iontach an domhain agus na cruinne. Nach Tusa féin gach Lóchrann? Nach tú a lasas soilse nach múchfaidh gaoth dá áirde i gcroí an dea-dhuine? Nach Tú a shoillsíos don tSaibhir agus don Daibhir ó cruthaíodh Adhamh?"⁽⁴⁰⁾

Tá an dearcadh seo le feiceáil arís nuair atá Mícheál ag féachaint ar na hAlpa agus ar na réalta, "Nár bheag bídeach suarach eidgeorach mise ar aghaidh na móriontas úd..... Smaoiníos nach bhfuil i saol an duine ach ceo – i gcomórtas leis an tsíorraíocht atá romhainn agus gur beag suarach í obair an duine i gcomórtas le oibreacha móra Dé."⁽⁴¹⁾

Níl mórán againn i litríocht na Gaeilge ó dhaoine a chuaigh go háit ar nós na hEilbhéise ag cuartú na sláinte agus is mór an trua nár scríobh Mícheál níos mó faoin áit. Is cosúil go raibh sé ar intinn aige é sin a dhéanamh mar san alt deireadh i *Seilg i Measc na nAlp* deir sé, "B'fhéidir amach anseo, go n-éireoidh linn geábh eile a thabhairt thríd an tír, agus go mbeadh cur síos againn san *gClaidheamh* ar ghnáth saol na ndaoine agus ar go leor nithe eile - le do cheadsa, a Eagarthóir chroí."

Ceapann Risteard Ó Glaisne⁽⁴²⁾ go bhfuil an iomarca athrá ag Mícheál, locht a bhí ar an Athair Peadar freisin dár leis. Deir Risteard go bhfuil Mícheál ag aithris ar an Athair Peadar ina leabhar Séadna le sliochtanna cosúil leis an bpíosa faoi na heachtrannaigh "Bhí daoine móra ann agus daoine beaga....."

An Connachtach agus Irisí Eile

Taobh amuigh den *Chlaidheamh Solais*, is mó a scríobh Mícheál Breathnach ar an *gConnachtach*⁽⁴³⁾ ná in aon iris eile. B'iris dátheangach í seo a bhí ag plé le hábhair mar fhilíocht, oideachas, imirce, tionsclaíocht, litríocht, eacnamaíocht, stair, cúrsaí reatha, srl.

Tar éis go leor fiosraithe a dhéanamh, ní féidir liom a rá go cinnte cé hé eagarthóir na hirise seo ach tá an-chosúlacht ar an scéal go raibh Mícheál Breathnach ag gníomhú mar eagarthóir nó ar bhord eagarthóireachta.

Tá alt leis an teideal *Lean Lorg na Laochra* ag tús gach eagraín agus sé Mícheál a scríobh iad seo. Tá a ainm

sínithe sa gcéad eagrán faoin alt seo i gcóip a chonaic mé. Ins an gcéad eagrán leagann sé síos an polasaí a bheidh ag an iris, "Seasfaidh sé le teanga na nGael agus le fíornáisiúntacht".⁽⁴⁴⁾ Déanfaidh mé iarracht deireadh a chur le "scamaill dhubha ghránna" an Ghalldachais agus an tseoiníneachais. Deir sé freisin "Gabhaimid ár mór-bhuíochas le gach scríbhneoir dar chuidigh linn san iarracht."⁽⁴⁵⁾

Deir sé freisin gur chuir roinnt acu suim airgead le chéile leis an iris a chur le chéile. I mí Lúnasa freisin deir sé - "Táimid féin lán-tsásta le mar d'eirigh le nár gcéad uimhir." Rud eile is cosúil go raibh an-ghráin ag Mícheál ar an ólachán. Chuir sé píosa filíochta faoin ól, a chum Mícheál Mac Suibhne, isteach ag an *gClaidheamh Solais*⁽⁴⁶⁾—"Is ait é an t-ól ar amannaibh". Scríobh Mícheál féin dán ag cáineadh an óil, *Cumann Cosgtha an Óil*.⁽⁴⁷⁾

An chéad alt i mBéarla i ngach eagrán den Chonnachtach tosaíonn sé leis an dá líne seo: "*On Reason build resolve, That column of true majesty in Man*." Níl aon ainm faoi na haltanna seo. Tá tagairt déanta i gceithre cinn de na haltanna seo don ól. Chomh maith leis sin tá go leor den ábhar céanna iontu agus atá ag Mícheál in áiteacha eile i nGaeilge ar an *gConnachtach* múinteoirí taistil, tábhacht na Gaeilge, srl.

Ach le dhul siar go dtí *Lean Lorg na Laochra*, tá cuid den scríbhneoireacht is fearr a rinne Mícheál le fáil anseo. Tugann sé comhairle do mhúinteoirí.⁽⁴⁸⁾ Tá an-chur síos aige ar phrionsabail na múinteoireachta – a bheith muiníneach, misniúil, croíúil. Do chuid oibre a bheith réitithe go maith, gan a bheith feargach, meas a bheith agat ar na scoláirí, suim a chur ina gcuid oibre, misneach a thabhairt dóibh. "Bí chomh socair sásta le uan-chaorach ach chomh haireach airdeallach le seabhac ar bharr aille."⁽⁴⁹⁾ Arís deir sé le múinteoirí suim a chur sa nádúr agus sa stair.⁽⁵⁰⁾

Ní féidir Gaeilge mhaith a mhúineadh mura bhfuil sí go maith ag an múinteoir. Labhraíonn sé le scríbhneoirí.⁽⁵¹⁾ Tugann sé an moladh céanna dóibh agus a thug an Píarsach⁽⁵²⁾ agus Pádhraig Ó Conaire.⁽⁵³⁾ Deir Mícheál go gceapann cuid de na scríbhneoirí mura bhfuil siad ach ag rá "go rabhadar ag tiomáint an asail" nó "ag beathú na muc" gur litríocht í. Ní ionann caint agus scéalta agus litríocht i gcónaí.

Caithfidh an scríbhneoir a bheith éirimiúil meabhrach, tuisceanach, eolasach, grinn, cruinn-aigheach. Caithfidh bua na filíochta a bheith in áit eicint ann. Seo é dearcadh Sheosaimh Mhic Grianna níos deireanaí. Caithfidh fuinneamh, spreacadh, gearradh, neart, spiorad, agus cumhacht a bheith sa gcaint. Bhíodh grá agus gráin, searc agus fuath le feiceáil más gá. Is cóir a bheith simplí. Ní ar na mic léinn is cóir don scríbhneoir díriú ach ar na Gaeilgeoirí. Is dóigh liom go bhfuil Máirtín Ó Cadhain ag rá an rud céanna in *Páipéir Bhána agus Páipéir Bhreaca*.

Deir Mícheál leis na scríbhneoirí⁽⁵⁴⁾ gur chóir dóibh bheith i gcónaí ag foghlaim agus ag léamh. Ba chóir staidéar a dhéanamh ar na scríbhneoirí is fearr ó thíortha eile. Ba cheart eolas a chur ar shean-litríocht na Gaeilge mar fhoinsé tábhachtach. Scríobhadh é, mar a deir Seosamh Mac Grianna "nuair a bhfhiú Éire a thabhairt ar Éirinn".

Cé go raibh ardmheas ag Mícheál ar an bhFiannaíocht, deir sé go bhfuil an modh sin caite agus go bhfuil saol nua eile ann anois. Ní saol aithrise agus inste é ach saol léite agus foghlamtha. Pléann sé an cheist, céard í an dea-litríocht.⁽⁵⁵⁾ Bhí an cheist seo dá plé ag Henebry, ag Mac Piarais, ag ó Conaire, ag an Athair Peadar agus ag daoine eile thart ar an am seo.

Deir Mícheál gur chóir go nglacfadh an dea-litríocht seilbh iomlán ar an intinn. Sé dualgas an scríbhneora smaointe agus tréithe an duine a nochtadh don léitheoir mar a nochtann an léiritheoir an dráma ar ardán. Tá sólas, dólas, brón, grá, crá, fuath, buile, fearg le feiceáil ann. Go ginearálta tá gach saghas ábhar le plé fiú amháin smaointe atá taobh amuigh de theorann na tuigse. Sé dualgas an scríbhneora eolas sláintiúil, folláin, Críostúil a thabhairt uaidh.

Níl aon mhaith le stíl foclach na Fiannaíochta anois. Modh simplí atá ag teastáil ach “tá simplíocht agus simplíocht ann”. Caithfear móriarracht a dhéanamh le bheith maiseach, slachtmhar agus liteartha. Ní cóir Gaeilge a scríobh ar son na Gaeilge. Bíodh do stíl féin agat taréis staidéar a dhéanamh ar go leor scríbhneoirí eile.

Molann sé stíl ghonta na Fraince don scríbhneoir.⁽⁵⁶⁾ Is ceird í an scríbhneoireacht agus cosúil le chuile cheird eile caithfear í a fhoghlaim. Deir Máirtín Ó Cadhain⁽⁵⁷⁾ “D’fhéach mé le mo chuid féin a spíona, a shlánú agus a chíora, biseach beag a bheith i mo dhiaidh uirthi seachas mar fuair mé í”. Dúirt scoláire éigin nach raibh éinne in ann Gaeilge shnasta a scríobh ach an tAthair Peadar. Dúirt Mícheál nach raibh anseo ach seafóid. Bhí an tAthair Peadar sách tur amanta, dar leis.

Ins an eagrán deireadh den *Chonnachtach* a tháinig amach⁽⁵⁸⁾ tá Mícheál ag rá gur chuir Sasana Protastúnaigh an Tuaiscirt in aghaidh an chuid eile de mhuintir na tíre seo. “Ní athróidh muid na hUltaigh seo go dtí ár dtaobh go mbeidh caidreamh, agus cairdeas agus dlúthmhuintearas eadrainn go léir”. (Táthar á rá fós, a dhuine.) Deir Mícheál freisin, “Bhí sé chomh maith do dhuine féachaint le gaineamh a chur i ngad le na thabhairt ar Shéan (Buí) cúis na hÉireann a thuiscint..... Ní bhainfear uaidh ach an rud nach féidir leis a dhiúltú”.

Sílím féin go raibh sé ag éirí níos nimhní i gcoinne Shasana. Thuig sé go gcaithfí troid a dhéanamh. Dúirt sé le Tomás Mac Domhnaill lá agus iad ag bádóireacht ar Loch Measca agus iad ag plé ceist na tíre. “Ní fhulaingeoidh na Gaeil an sclábhaíocht seo i gcónaí Beidh ár agus cogadh in Éirinn arís. Níl aon aimhreas ansin, agus níl dul uaidh ag aon duine. Má bhíonn muid réidh le haghaidh an lae sin beidh linn, ach mara mbeidh, go ndearca Dia orainne agus ar na suaráchánaigh a thioctas inár ndiaidh.”⁽⁵⁹⁾

In alt a foilsíodh in *Irisleabhar na Gaeilge*⁽⁶⁰⁾ ach a bhuaigh duais Oireachtais sa mbliain 1903, cuireann Mícheál síos ar a cheantar féin, *Cuan na Mara agus a Mhuintir*. Dá léamh anois déarfadh tú go bhfuil an-mhaothnachas ag baint leis ach tá cur síos an-mhaith ann ar an ngnáthdhuine - a chuid oibre, a chaitheamh aimsir agus a áit. Tugann sé “Gadaí na nGael” ar bhád na himirce. Deir sé nach scrúdaíonn a mhuintir ceisteanna na tíre le haon ghrinneas. Ní mhachnaíonn

siad iad féin a leasú. Cuireann Mícheál milleán ar easpa léinn. Molann sé bealaigh chun obair a chur ar fáil – ceilp, iascach agus saothrú na talún. Rinne Mícheál píosa cainte ar an ábhar céanna do chumann liteartha i Londain sa mbliain 1901⁽⁶¹⁾

Scríobh Mícheál tuairiscí faoi imeachtaí Pharlaimint Westminster sa *gClaidheamh Solais*. Tá siad scríofa faoin teideal *Scéala Ón Domhan Thoir*. Tá tagairtí ann do chogadh na mBoer agus is léir go raibh Mícheál ar thaobh na mBoer.

Bhí ceist na Talún á phlé an uair sin freisin. Tá cur síos aige faoi Mícheál Davitt i Westminster.⁽⁶²⁾ Tá an-mheas aige ar Davitt. Tá Mícheál Breathnach go mór in aghaidh aon chíos a íoc ar thalamh na hÉireann. Deir sé gur fhág 40,000 duine idir 15 – 25 bliana an tír seo sa mbliain 1902. Dar leis ba chóir na réimsí móra talún a roinnt amach ar na feilméirí beaga agus na daoine gan aon talamh. Níl sa gcaint seo ar fad b’fhéidir dar le Mícheál ach cur i gcéill, mar tá Rí Shasana le cuairt a thabhairt ar Éirinn.⁽⁶³⁾ Molann sé de mhuintir na hÉireann tabhairt le taispeáint don Rí go bhfuil spiorad na saoirse beo fós. Tá tagairtí aige do pholaitíocht san tSomáil freisin agus an troid atá ar siúl ansin ag arm Shasana.⁽⁶⁴⁾

Tá píosaí beaga eile – scéalta agus seanchas foilsithe aige sa *gClaidheamh Solais*, píosaí mar *Sceilg na Meán Oíche*,⁽⁶⁵⁾ *An Slua Sidh*,⁽⁶⁶⁾ *Scéalta faoin Táilliúr*.⁽⁶⁷⁾ Tá píosaí aithriseoireachta aige ar an *gConnachtach*,⁽⁶⁸⁾ *Ruaigeadh an tSeoinín* agus an t-ainm, *An Sruthan Buí*, faoi.

Filíocht

Más féidir file a thabhairt ar dhuine a scríobh filíocht, ba file é Mícheál Breathnach. Scríobh sé go leor píosaí bolscaireachta cosúil le *Conradh na Gaeilge*,⁽⁶⁹⁾ *Cúis na Gaeilge*,⁽⁷⁰⁾ *Éire agus a Cuid Deoraithe*.⁽⁷¹⁾ Tá iad seo scríofa ar mhodh an amhráin agus ní féidir a rá leis na daoine misneach a bheith acu. Mar shampla *Cúis na Gaeilge*,⁽⁷⁰⁾

“Sí an Ghaeilge an teanga is áilne
Is binne ‘gus is breátha
Is taitneamhaí le ráite
Le fuinneamh ‘gus le brí,
Tá diagacht inti is cairdeas
Deabhóid, dílseacht ‘s áilneacht
Binneas, uaisleacht ‘s cráibheacht
A thógfadh suas do chroí ”.

Mar a dúirt mé cheana, scríobh sé go minic in aghaidh an óil. Deir sé linn⁽⁷²⁾ go bhfuil £13,000,000 dá chaitheamh ar ól in aghaidh na bliana. In alt i mBéarla ar an *gConnachtach*⁽⁷³⁾ deirtear in aghaidh gach punt a caitear ar oideachas go gcaitear seacht bpunt ar an ól. Scríobh Mícheál píosa filíochta faoin ól, *Cumann Cosgtha an Óil*.⁽⁷⁴⁾

... Amach leatsa a óil, ‘s nár fhillidh tú go deo
‘S tú d’fhág Éire ciaptha bocht mar tá sí

An píosa is mó a bhfuil cáil air i gceantar Chois Fharraige, *An Deoraí*.⁽⁷⁵⁾ Deirtear gur scríobh Mícheál é agus é ag ligean air gurb é a dheartháir Seán é, a bhí tar éis imeacht go Meiriceá.

“Mo chrá go n-éagfad nach bhfuil mé in Éirinn
Ar bhánta féarach “Oileán na Saoi”!
Le blianta fada faoi bhrón gach tréimhse
‘Sna Státaí Aontaithe tá mé, mo dhith!
Gan aoibhneas, sólás, ná suaimehneas ló ar bith,
Go síoraí smaoiním ar Inis Fáil,
‘S mo chroí dhá réabadh i lár mo chléibhe,
Faoi dhuibhthean shaolta go síor dhá chrá.”

Molann sé an tír agus na daoine sa dán:

“Na daoine fearúla bhí cumhachtach bríomhar
Na cairdí dílse bhíodh liom ag spóirt...”

Tá dán eile deoraíochta aige, *Tráth dTiocfaidh an Samhradh*.⁽⁷⁶⁾ Beidh áthas air, a deir sé nuair a thiocfaidh an samhradh mar beidh sé ag dul ar ais i measc a mhuintire féin.

“...Ansin béad sa mbaile in aice na ndalta,
a bhfuilim le fada leo scartha, mo chrá.”

Leacht Mhíchíl Bhreathnaigh

Scríobh sé píosa, *Paidir na Máthar*⁽⁷⁷⁾ mar a bheadh máthair ag féachaint ar a leanbh óg agus í ag guidhe go mbeidh rath agus séan air.

“...Neartaigh a ghéaga, cuir brí ‘na ghlór,
Cuir lúd ann, fuinneamh ‘s spreacamh mór...”
Is maith liom an píosa a scríobh sé nuair a ghortaigh Cormac Ó Cadhla a chos i Sráid na Cathrach⁽⁷⁸⁾:

“A Chormaic Óig! Sé mo bhrón tú sínte,
I Sráid na Cathrach, i bhfad ód’ mhuintir
Gan brí id’ chois ach í ‘na smíste,
B’fhearr liom fé dhó i gCathair Chorcaigh thú ...”

Cuireann sé i gcuimhne dom an píosa a scríobh Pádraigín Haicéad nuair a bhris a chara, Éamonn Ó Cuirnín, a chos.⁽⁷⁹⁾ Seans go raibh an dán seo léite ag Mícheál. Is maith liom freisin an dán beag, *I mBóthar na Trá*⁽⁸⁰⁾, go háithrid an véarsa deiridh:

“Le ceol na mara cuirfead slán,
Le toinn, le trá ‘s le scread na n-éan.
Tá an geimhreadh ag teacht i mBóthar na Trá
‘S mo thriallsa tá ar thíortha i gcéin.”

Is cinnte gur scríobh Mícheál go leor píosaí faoi mhuintir an Locháin Bhig ach níor cuireadh i gcló riamh iad agus tá siad caillte anois. Rinne mé tagairt cheana do línte fánacha atá fanta san áit.

Ach an oiread lena chuid próis, tháinig feabhas an-mhór ar a chuid filíochta ó thosaigh sé. Is fearr go mór a d’éirigh leis, sílim, nuair a scríobh sé faoi nithe pearsanta ach níl mórán de sin ann. D’fhéadfá a rá go raibh na Gaeilgeoirí ag tús an chéid seo faoi gheasa bheith ag scríobh faoin nGaeilge agus faoi Éirinn agus níorbh aon éisceacht é Mícheál Breathnach.

Súil Siar

Mar a chonaiceamar, in imeacht cúig nó sé de bhlianta, ba scríbhneoir próis, staraí, bolscaire, múinteoir, áisitheoir, óráidí, aisteoir agus file é Mícheál Breathnach. Creidim nach raibh sé ach ag luí isteach ar cheird na scríbhneoireachta nuair a sciobadh chun siúil é i mbláth a óige. Fiú amháin ins na blianta gearra sin, tá forbairt tagtha ar a chuid oibre. Tá bua samhlaíochta agus íomhaíochta aige, go háithrid ag cur síos ar radharcanna. Baineann sé an-úsáid as abairtí beaga gearra: “Tá buachaillí dílse agus óg-mhná suairce i dteannta a chéile. Tá gáirí geala le cloisint. Tá aoibhneas croí le tabhairt faoi deara...”⁽⁸¹⁾

Mar a chonaiceamar ó na haltanna ag an gConnachtach, thuig sé go raibh rud nua ag teastáil sa litríocht. Deir Tomás Ó Domhnaill linn, sa méid a dúirt sé faoi Mícheál Breathnach⁽⁸²⁾ gur scríobh Mícheál “úrscéal iontach faoi dhaoine i gConnachta.” Ceapann Tomás gur scrios Mícheál féin an leabhar seo. Is mór an trua. B’fhéidir go dtabharfadh sé léargas eile dúinn ar intinn an duine seo, mar níor chreid sé go raibh a mhuintir féin saor ó chuile locht.

Dúirt Pádraig Mac Piarais⁽⁸³⁾ faoi tar éis a bháis, “Such patience. Such gentleness, combined with such firmness. Such eloquent variety of intonation. Such skilful

mimicry. Such absolute mastery over all the teacher's art were his, that to be taught by him or to see him teach was in itself a training in all that is teaching 'ideal and method'."

Dar le Séamus Ó Searcaigh⁽⁸⁴⁾, bhí dúil ag Mícheál i gcaint ardnósach. "Ní hé an focal beag simplí ach an focal mór ard-ghlórach a thaitníodh leis-sean."

Deir Risteárd Ó Glaisne⁽⁸⁵⁾ go bhfuil maothbhoige áirithe i saothar Mhíchíl nach réitíonn le cúla Chonamarach Mhíchíl. Ach cuireann sé an milleán ar Bhéarla an 19ú céad. Ní réitíonn Risteárd ach oiread leis an tuairim a bhí ag Mícheál faoi ghnó an scríbhneora: "Tugadh scríbhneoirí na Gaeilge litríocht don Ghaeilgeoir a bhéas glan agus glé mar chroí agus mar anam na hÉireann agus seachnaidís fealsúnacht bhréagach choigríoch nach dual don Ghael – nach dual don Chríostaí."

Deir Risteárd go gcaithfidh an scríbhneoir chuile ghné a thaispeáint nó sin gur scríbhneoir mímhacánta é. Ar aon bhealach, níl croí agus anam na hÉireann chomh glan sin.

Bhí Mícheál ag obair leis an Athair Ó Duinnín ar an bhfoclóir. Sé mo bharúil go ndearna sé iarracht an iomarca a dhéanamh. B'fhéidir gur thuig sé nach raibh saol fada roimhe. Ceapann daoine nach rachadh sé thar Éirí Amach 1916 agus go deimhin, tá bunús maith leis an tuairimíocht sin, mar is léir ón méid a scríobh sé.

Deir Seosamh Mac Grianna ina aiste ar Phádraig Ó Conaire⁽⁸⁶⁾, go mba mhó d'fhear Gaeltachta é Pádraig Ó Conaire ná Mícheál Breathnach. Is fíor nár scríobh Mícheál chomh maith le Pádraig. Tá scríbhneoireacht Mhíchíl an-bhinn, an-deas, an-éadrom. Tá leaganacha cainte an-bhreá, an-nádúrtha aige. Tá an-tabhairt faoi deara agus grinneas ann. Tá a chuid Gaeilge míle uair níos saibhre ná Gaeilge Phádraig Uí Chonaire ach níl an gearradh céanna ann, níl an scrúdú céanna ar intinn an duine, níl an leithneacht céanna téamaí aige agus atá ag Pádraig, ach fuair Pádraig seans chun forbairt a dhéanamh. Ní bhfuair Mícheál.

Na Fonótaí

- 1 Scríbhinní Mhíchíl Bhreathnaigh –Tomás Mac Domhnaill. M. H. Mac Guill agus a Mhac, Baile Átha Cliath, 1913
- 2 *Ar Aghaidh*, Meán Fómhair 1933
- 3 *The Irish Peasant*, 7ú Aibreán, 1906 (An Uaimh)
- 4 Clodhanna Teo., a chur amach do Chonradh na Gaeilge 1912. Seosamh Laoide a chur in eagar.
- 5 Foilsithe sa gClaidheamh Solais agus ag Muintir Dhubhaigh (1906, 1910, 1924, 1926,).
- 6 Alt ar Mhícheál Breathnach in *Cois Fharraige le mo Linnse*; Seán Ó Conghaile, Clodhanna Tta. 1974.
- 7 Scríbhinní Mhíchíl Bhreathnaigh.
- 8 *An Claidheamh Solais*, 7ú Aibreán, 1908
- 9 *Mícheál Breathnach* le Seosamh Mac Donnchadha. *An t-Irleabhar*, Ollscoil na Gaillimhe, 1931-32
- 10 *The Irish Peasant*, 7ú Aibreán, 1906 (An Uaimh)
- 11 Scríbhinní Mhíchíl Bhreathnaigh.
- 12 *An Connachtach*. Iris mhíósúil foilsithe ag an *Westmeath Herald* in Áth Luain (Iúil 1907 Bealtaine 1908).
- 13 *Irleabhar na Gaeilge*, Aibreán/Bealtaine 1904.
- 14 *Irleabhar na Gaeilge*, Márta 1907.
- 15 Scríbhinní Mhíchíl Breathnaigh.
- 16 *An Claidheamh Solais*, 4ú Deireadh Fómhair, 1901
- 17 *An Claidheamh Solais*, 28 Márta, 1903
- 18 *An Claidheamh Solais*, 31ú Bealtaine, 1902
- 19 *An Claidheamh Solais*, 13ú Nollaig, 1902
- 20 *Catholic Bulletin*, Eanáir 1912

- 21 *The Irish Peasant*, 7ú Aibreán, 1906.
- 22 *An Claidheamh Solais*, 21ú Samhain, 1908.
- 23 *An Claidheamh Solais*, 16ú Eanáir, 1909.
- 24 *An Claidheamh Solais*, 7ú Samhain, 1908.
- 25 *An t-Irleabhar*, Ollscoil na Gaillimhe, 1931 - '32.
- 26 *Leader*, 14ú Samhain, 1908.
- 27 Clodhanna Tta. a chur amach do Chonradh na Gaeilge, 1912. Seosamh Laoide a chur in eagar.
- 28 Foilsithe sa gClaidheamh Solais idir 15ú Deireadh Fómhair 1904 - 17ú Aibreán 1909.
- 29 Eagrán is deireannaí curtha amach ag M.H Gill & Son
- 30 *An Claidheamh Solais*, 7ú Samhain, 1908
- 31 *Ceannródaithe* – Risteard Ó Glaisne. (Foilseachán Náisiúnta Tta. B.Á.C. 1974)
- 32 Cumann Oideachais na hÉireann – B.Á.C. 1917
- 33 M. H. Mac Guill, & a Mhac – B.Á.C. 1913
- 34 *An Claidheamh Solais* – 16ú Feabhra 1907 – 13ú Aibreán, 1907
- 35 Lch. 6
- 36 Lch. 6
- 37 Lch. 11
- 38 Lch. 25
- 39 *Ar Aghaidh*, Samhain 1934
- 40 *Seilg i Measc na nAlp*, lch. 28.
- 41 Lch. 31.
- 42 *Ceannródaithe* – Risteard Ó Glaisne.
- 43 Iris mhíósúil a foilsíodh in Áth Luain, Iúil 1907 go Bealtaine 1908.
- 44 Iúil 1907
- 45 Lúnasa 1907
- 46 24ú Meán Fómhair 1904
- 47 *An Connachtach*, Lúnasa 1907.
- 48 Iúil 1907
- 49 Iúil 1907
- 50 Deireadh Fómhair 1907
- 51 Nollaig 1907
- 52 *An Claidheamh Solais* -26ú Bealtaine 1906
- 53 *An Claidheamh Solais* -12ú Feabhra, 1908 Old Ireland - 21ú Feabhra 1920
- 54 Eanáir 1908
- 55 Feabhra 1908
- 56 Márta 1908
- 57 *Páipéir Bhána agus Páipéir Bhreaca*, lch. 15.
- 58 Bealtaine 1908
- 59 *Cois Fharraige le Mo Linnse* le Seán Ó Conghaile. Alt ar Mhícheál Breathnach lch. 105.
- 60 Márta 1907.
- 61 *An Claidheamh Solais*, 30ú Samhain 1901
- 62 *An Claidheamh Solais*, 4ú Aibreán 1903
- 63 *An Claidheamh Solais*, 13ú Meitheamh 1903
- 64 *An Claidheamh Solais*, 9ú Bealtaine 1903
- 65 *An Claidheamh Solais*, 27ú Meitheamh 1903
- 66 *An Claidheamh Solais*, 22, 29ú Márta 1902
- 67 *An Claidheamh Solais*, 6ú Nollaig 1902
- 68 *An Connachtach*, Meán Fómhair 1907
- 69 *An Claidheamh Solais*, 30ú Lúnasa 1902
- 70 *An Claidheamh Solais*, 25ú Deireadh Fómhair 1902
- 71 *An Claidheamh Solais*, 31ú Bealtaine 1902
- 72 *An Connachtach*, Lúnasa 1907
- 73 *An Connachtach*, Deireadh Fómhair 1907
- 74 *An Connachtach*, Lúnasa 1907
- 75 *An Claidheamh Solais*, 19ú Iúil 1902
- 76 *An Claidheamh Solais*, 17ú Eanáir 1903
- 77 *The Gael*, Feabhra 1904
- 78 *An Lóchrann*, Iúil 1909
- 79 *Filíocht Phádraigín Haicéad*, Máire Ní Cheallacháin (An Clóchomhar)
- 80 *An Connachtach*, Samhain 1907
- 81 *Seilg i Measc na nAlp*, lch 1
- 82 Scríbhinní Mhíchíl Bhreathnaigh
- 83 *Cois Fharraige le mo Linnse*, Seán Ó Conghaile
- 84 *Nua Sgríobhnóirí na Gaeilge*, Séamus Ó Searcaigh (Brún & Ó Nualláin 1933)
- 85 *Ceannródaithe*, Risteárd Ó Glaisne
- 86 *Pádraig Ó Conaire agus Aistí Eile*, Seosamh Mac Grianna (Oifig an tSoláthair).

Scríbhinní Mhíchil Bhreathnaigh

Prós

Stair na hÉireann Cuid 1, 2 agus 3. Seosamh Laoide a chur in eagar. Conradh na Gaeilge 1912

Cnoc na nGabha - An Claidheamh Solais – 15ú Deireadh Fómhair 1904 – 17ú Aibreán 1909. Muintir Dhubhaigh Baile Átha Cliath 1906 – 1910

Seilg i Measc na nAlp. An Claidheamh Solais – 16ú Feabhra 1907 – 13ú Aibreán 1907;

Scríbhinní Mhíchil Breathnaigh. M.H. Mac Guill agus a Mhac. Baile Átha Cliath 1913

Cumann Oideachais na hÉireann – Baile Átha Cliath 1917

Altanna, Litreacha, Scéalta, Seanchas, srl. An Claidheamh Solais (Baile Átha Cliath 1899 – 1932)

Altanna, Seanchas; An Connachtach (Áth Luain: Iúil 1907 – Bealtaine 1908)

Altanna. Inis Fáil (Londain 1904 - 1908)

Altanna. Irisleabhar na Gaeilge (Baile Átha Cliath 1882 – 1919)

Filíocht

Conradh na Gaeilge. An Claidheamh Solais – 30ú Lúnasa 1902

Cúis na Gaeilge. An Claidheamh Solais - 25ú Deireadh Fómhair 1902

Dá mBeinn im' Fhile. An Claidheamh Solais – 31ú Bealtaine 1902

Smaointe ar Thuras na nGael go Cathair na dTreabh. An Claidheamh Solais – 16ú Lúnasa 1902

Éire agus a Cuid Deoraithe. An Claidheamh Solais – 31ú Bealtaine 1902

Smaointe an Deoraí Ó Éire. An Claidheamh Solais – 19ú Iúil 1902

Tráth dTiocfaidh an Samhradh. An Claidheamh Solais – 17ú Eanáir 1903

Paidir na Máthar. The Gael – Feabhra 1904 (Brooklyn, New York 1881 – 1904)

An tÓl. An Claidheamh Solais – 24ú Meán Fómhair – 1904

Cumann Cosgtha an Óil. An Connachtach – Lúnasa 1907

Marbhna ar Liam Ó Maolruanaidh. An Connachtach – Deireadh Fómhair 1907

I mBóthar na Trá. An Connachtach – Samhain 1907

A Chormaic Óig – 'se mo bhrón tú sínte. An Lóchrann – Iúil 1909 (Trá Lí 1908 – 1913)

an baile thíos

Mar atá luaite ar lch. 5 thuas, bhí tuairim fiche cúig teach idir Bóithrín Bharr an Chlaí agus Bóithrín na mBeairics. Níl aon duine ina chónaí i dteach ansin inniu. Tá leacht tógtha ar láthair an tí anois ach b'fhéidir gur fiú féachaint ar an bpíosa sin den Lochán Beag, agus ar na tithe a bhí timpeall air ag an am.

Rugadh m'athair, Máirtín Mór Ó Tuairisg, sa mbliain 1897 agus dúirt sé gur mar atá léirithe thíos ba chuimhneach leis an áit nuair a bhí sé óg. Bhí an chuid is mó de mhuintir an bhaile ina gcónaí san áit seo an uair sin ach de réir a chéile d'athraigh siad suas in aice an phríomhbhóthair. Bhí 32 teach eile ar an Lochán Beag an uair sin, ag síneadh ón Sruthán Buí atá díreach taobh thiar de Choláiste Cholm Cille chomh fada leis an sruthán beag atá taobh thoir de bhóithrín an Tí Mhóir.

Fuair mise an t-eolas seo uaidh timpeall na bliana 1965. Ní raibh ach cónaí i dtrí theach sa seanbhaile nuair a bhí mise óg agus an Baile Thíos a thug muid ar an áit. B'iontach an lear tithe a bhí ann agus gan ann ach tuairim dhá chéad méadar bóthair.

Na Tithe a bhí ar an mBaile Thíos

- 1 Tigh Shéamais Mhóir Phroinsiais (Cúláin)
- 2 Tigh Shéamais Bhig Phroinsiais (Cúláin)
- 3 Tigh Choilm Phroinsiais (Cúláin)
- 4 Tigh Tom Phroinsiais (Cúláin)
- 5 Tigh an Toirdhealaigh (Teach tite)
- 6 Tigh Choilm Stiofáin (Breathnach)
- 7 Tigh Bhriain Mhaitias (Oibicín)

- 8 Tigh Sheáinín Uí Thuairisg
- 9 Tigh sheanSheáin Uí Thuairisg
- 10 Tigh Shiobháinín Thomáis (Cadhain?)
- 11 Tigh Frainc Sheáin Shéamais
- 12 Tigh Pháidín Uí Chadhain
- 13 Tigh Sheáin Uí Chadhain
- 14 Tigh Mháire Rua (Breathnach) (Bhí siopa ocastóra anseo)
- 15 Tigh Pheadairín Pháidín (Breathnach)
- 16 Tigh Phaddy Mhic Dhiarmada
- 17 Tigh Pheadair Bhig (Droighneán)
- 18 Tigh Phóil Uí Cheallaigh
- 19 Tigh Dheirfiúr Anna (tite)
- 20 Tigh Mhicilín Pháidín (Breathnach)
- 21 Tigh Liam Phádraig (Finneadha)
- 22 Tigh Mhicil Taeda (Breathnach) (Mícheál Breathnach)
- 23 Tigh Bhaba Wallace (Caola nó Cadhla)
- 24 Tigh Learaí Ó Finneadha
- 25 Tigh Johnny Bheartla (Cadhain)
- 26 Tigh Bheartla Beag Ó Cadhain
- 27 Tigh Frainc Cháit (Cadhain)
- 28 Tigh Chadhain sna Maoilíní (Teach tite)

Léaráid den bhaile Thíos

